Judikatūras krājums

ĢENERĀLADVOKĀTA DŽERARDA HOGANA [*GERARD HOGAN*]
SECINĀJUMI,
sniegti 2020. gada 4. jūnijā [1]

Lieta C-454/19

Staatsanwaltschaft Heilbronn
pret
ZW

(*Amtsgericht Heilbronn* (Heilbronnas pirmās instances tiesa, Vācija) lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu)

Lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu – LESD 18. pants – LESD 21. pants – Savienības pilsonība – Savienības pilsoņu tiesības brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā – Direktīva 2004/38/EK – 27. pants – Kriminālnoziegums, kas saistīts ar bērna nolaupīšanu – Likumiskā aizbildņa aizbildnībā esošs bērns – Bērna vecāks, kam atņemta daļa no viņa aizgādnības tiesībām un kas aizved bērnu uz ārvalstīm bez iepriekšējas likumīgā aizbildņa piekrišanas

I. Ievads

1. Šis lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu attiecas uz to, kā interpretēt LESD 18. un 21. pantu un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2004/38/EK (2004. gada 29. aprīlis) par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK [2].

2. Šis lūgums tika iesniegts saistībā ar tiesvedību pret ZW, kuru kā līdzizdarītāju apsūdz par noziedzīgu nodarījumu, ko veido nepilngadīgas personas, kura ir viņas dēls, nolaupīšana.

3. Iesniedzējtiesas uzdotie jautājumi vēlreiz attiecas uz Savienības pilsoņu brīvas pārvietošanās tiesību apjomu. Tiesas sniegtā atbilde arī noderēs, lai saistībā ar īpašo bērnu nolaupīšanas jomu precizētu Direktīvas 2004/38 27. panta piemērošanas jomu, kurā dalībvalstīm ir atļauts ierobežot pārvietošanās brīvību, pamatojoties uz sabiedrisko kārtību.

1 Oriģinālvaloda – angļu.

2 OV 2004, L 158, 77. lpp., un labojumi – OV 2004, L 229, 35. lpp., un OV 2005, L 197, 34. lpp.

II. Atbilstošās tiesību normas

A. Starptautiskās tiesības

4. 1980. gada 25. oktobrī noslēgtās Hāgas Konvencijas par starptautiskās bērnu nolaupīšanas civiltiesiskajiem aspektiem (turpmāk tekstā – "Hāgas 1980. gada konvencija") 12. pantā ir noteikts:

"Ja bērns ir ticis nelikumīgi aizvests vai aizturēts atbilstoši 3. pantā minētajiem noteikumiem un, ja, uzsākot lietu, tās Līgumslēdzējas Puses, kurā atrodas bērns, tiesā vai administratīvajā iestādē ir pagājis mazāk nekā gads kopš nelikumīgās aizvešanas vai aizturēšanas datuma, iestādei, kurai lieta ir piekritīga, jādod rīkojums par bērna atgriešanos nekavējoties.

[..]"

B. Savienības tiesību akti

1. Direktīva 2004/38

5. Direktīvas 2004/38 27. pants ir pirmais noteikums VI nodaļā "Ieceļošanas tiesību un uzturēšanās tiesību ierobežojumi sabiedriskās kārtības, valsts drošības vai sabiedrības veselības apsvērumu dēļ". Šajā noteikumā ir teikts:

"1. Ievērojot šīs nodaļas noteikumus, dalībvalstis neatkarīgi no valstiskās piederības drīkst ierobežot Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu pārvietošanās un uzturēšanās brīvību sabiedriskās kārtības, valsts drošības vai sabiedrības veselības apsvērumu dēļ. Šādus apsvērumus neizmanto ekonomiskos nolūkos.

2. Pasākumi, ko veic sabiedriskās kārtības vai valsts drošības apsvērumu dēļ, atbilst proporcionalitātes principam un pamatojas tikai uz attiecīgā indivīda personisko darbību. Iepriekšējas krimināla sodāmības pašas par sevi nav pamatojums šādu pasākumu veikšanai.

Attiecīgā indivīda personiskajai darbībai jārada faktiski, attiecīgajā brīdī esoši un pietiekami nopietni draudi, kas skar vienu no sabiedrības pamatinteresēm. Nav pieņemami apsvērumi, kas atdalīti no konkrētā gadījuma iezīmēm vai pamatojas uz vispārējas profilakses apsvērumiem.

[..]"

2. Regula (EK) Nr. 2201/2003

6. Padomes Regulas (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu 17. un 21. apsvērumā [3] ir noteikts:

"(17) Ja bērns ir nelikumīgi aizvests vai aizturēts, nekavējoties jāpanāk bērna atpakaļatdošana, un šai nolūkā piemēro 1980. gada 25. oktobra Hāgas konvenciju, kuru papildina šīs regulas noteikumi, jo īpaši tās 11. pants. Tiesām dalībvalstī, uz kuru bērns ir nelikumīgi aizvests vai kurā bērns nelikumīgi aizturēts, jāspēj iestāties pret viņa atpakaļatdošanu īpašos, attiecīgi pamatotos gadījumos. Tomēr šāds lēmums var tikt aizstāts ar turpmāku lēmumu, ko pieņem tās dalībvalsts tiesa, kurā bija bērna pastāvīgā dzīvesvieta pirms nelikumīgas aizvešanas vai aizturēšanas. Ja

3 OV 2003, L 338, 1. lpp.

minētais lēmums nosaka bērna atpakaļatdošanu, atpakaļatdošanai jānotiek, nepieprasot nekādu īpašu minētā sprieduma atzīšanas un izpildes procedūru dalībvalstī, uz kuru bērns ir aizvests, vai kurā viņš ir aizturēts.

[..]

(21) Dalībvalstī taisītu spriedumu atzīšana un izpilde jābalsta uz savstarpējas uzticēšanās principu, un neatzīšanas iemesli jāsaglabā noteiktā minimuma līmenī."

7. Regulas Nr. 2201/2003 42. pants ietilpst 4. iedaļas ar nosaukumu "Ar saskarsmes tiesībām saistītu spriedumu un to spriedumu izpilde, kuros noteikta bērna atpakaļatdošana" piemērošanas jomā. Minētajā pantā ir paredzēts:

"1. Bērna atpakaļatdošanu, kas minēta 40. panta 1. punkta b) apakšpunktā, un ko paredz ar izpildāmo spriedumu, kurš taisīts kādā dalībvalstī, atzīst un realizē citā dalībvalstī bez nepieciešamības pēc izpildes pasludināšanas un bez iespējas pretoties sprieduma atzīšanai, ja spriedums ir apstiprināts izcelsmes dalībvalstī saskaņā ar 2. punktu.

Pat ja valsts tiesību akti neparedz tā sprieduma izpildi pēc likuma, kas pieprasa bērna atpakaļatdošanu, kura minēta 11. panta [8. punktā], tiesa, kas pasludinājusi spriedumu, var pasludināt spriedumu par izpildāmu neatkarīgi no jebkādas pārsūdzības.

2. Izcelsmes tiesas tiesnesis, kas pieņēmis 40. panta 1. punkta b) apakšpunktā minēto spriedumu, izsniedz 1. punktā minēto apliecību tikai tad, ja:

a) bērnam tika sniegta iespēja tikt uzklausītam, ja vien uzklausīšana netika uzskatīta par lietderīgu, ņemot vērā viņa vai viņas vecumu vai brieduma pakāpi;

b) visām pusēm tika sniegta iespēja tikt uzklausītām; un

c) tiesa, pasludinot savu spriedumu, ir ņēmusi vērā iemeslus un pierādījumus, kādi ir par pamatu rīkojumam, kas izdots atbilstoši 1980. gada Hāgas konvencijas 13. pantam.

Ja tiesa vai kāda cita iestāde veic pasākumus, lai nodrošinātu bērna aizsardzību pēc tā atgriešanās pastāvīgās dzīvesvietas valstī, apliecībā ietver informāciju par šādiem pasākumiem.

Izcelsmes tiesnesis pēc savas ierosmes izsniedz minēto apliecību, izmantojot veidlapas paraugu, kas dots IV pielikumā (apliecība par bērna (bērnu) atpakaļatdošanu).

Apliecību aizpilda valodā, kādā taisīts spriedums."

C. Vācijas tiesības

8. *Strafgesetzbuch* (Vācijas Kriminālkodekss; turpmāk tekstā – "*StGB*") 25. pantā ir noteikts:

"(1) Ikviens, kas izdara noziedzīgu nodarījumu pats vai ar citas personas starpniecību, tiek sodīts kā noziedzīga nodarījuma izdarītājs.

(2) Ja vairākas personas izdara noziedzīgu nodarījumu kopīgi, ikviena persona tiek sodīta kā noziedzīga nodarījuma izdarītājs (līdzizdarītājs)."

9. *StGB* 235. pants ir formulēts šādi:

"(1) Ar brīvības atņemšanu līdz pieciem gadiem vai naudas sodu soda ikvienu, kas vecākiem, vienam vecākam, aizbildnim vai aprūpētājiem nolaupa vai aiztur

1. personu, kas nav sasniegusi astoņpadsmit gadu vecumu, pielietojot vardarbību, būtiska ļaunuma draudus vai viltu, vai

2. bērnu, ar kuru tam nav radniecības saišu.

(2) Ar to pašu sodu soda arī ikvienu, kas vecākiem, vienam vecākam, aizbildnim vai aprūpētājam

1. nolaupa bērnu, lai aizvestu uz ārvalstīm, vai

2. nelikumīgi aiztur bērnu ārvalstīs pēc tam, kad tas turp ir aizvests vai tas turp ir devies[.]

(3) 1. punkta 2. apakšpunktā vai 2. punkta 1. apakšpunktā paredzētajos gadījumos mēģinājums ir sodāms.

(4) Brīvības atņemšanas sods no viena gada līdz desmit gadiem tiek piemērots gadījumā, ja izdarītājs

1. ar nodarījumu rada cietušajam nāves vai smaga veselības traucējuma vai būtiska kaitējuma fiziskajai vai garīgajai attīstībai draudus, vai

2. nodarījums tiek veikts pret atlīdzību vai ar nodomu gūt materiālu labumu sev vai trešajai personai.

(5) Ja izdarītāja nodarījums izraisa cietušā nāvi, brīvības atņemšanas soda apmērs ir vismaz trīs gadi.

(6) Mazāk smagos 4. punktā minēto nodarījumu gadījumos tiek piemērota brīvības atņemšana no sešiem mēnešiem līdz pieciem gadiem; mazāk smagos 5. punktā minēto nodarījumu gadījumos tiek piemērota brīvības atņemšana no viena gada līdz desmit gadiem.

(7) No 1. līdz 3. punktā minēto nodarījumu gadījumos krimināl vajāšana sakarā ar nepilngadīgo nolaupīšanu notiek tikai tad, ja ir iesniegts pieteikums, ja vien krimināl vajāšanas iestāde, pamatojoties uz īpašu publisku interesi veikt krimināl vajāšanu, neuzskata, ka ir nepieciešama tās rīcība pēc savas ierosmes."

III. Pamatlietas rašanās fakti

10. Izskatāmā lieta izriet no krimināl procesa, kas Vācijā ierosināts pret Vācijā dzīvojošu Rumānijas pilsoni ZW par sava bērna AW starptautisku nolaupīšanu.

11. Rumānijas pilsonis AW kopš 2009. gada dzīvoja Vācijā kopā ar savu māti. AW vecāki ir šķirti, un viņa rumāņu tautības tēvs dzīvo Rumānijā. Bērna uzvedības problēmu dēļ viņš ar vecāku piekrišanu 2013. gada martā tika ievietots jauniešu labklājības iestādē. Ar Vācijas tiesneša 2014. gada rīkojumu tiesības, tostarp tiesības noteikt bērna dzīvesvietu, vecākiem tika atņemtas, un tā vietā tās tika uzticētas aizbildnim, ko sauc par "Ergänzungspfleger" ("papildaprūpētājs"), ar daļēju vecāku pilnvaru deleģējumu, ko sauc par "Ergänzungspflegschaft" ("papildaprūpe").

12. 2017. gada decembrī pēc atgriešanās mātes mājās vairāku neveiksmīgu ievietošanas gadījumu dēļ dažādās jauniešu labklājības iestādēs AW tēvs ar mātes piekrišanu viņu nogādāja Rumānijā. Tagad viņš tur dzīvo. Tā kā vecāki nebija informējuši aprūpētāju, kuram ir tiesības noteikt bērna dzīvesvietu, aprūpētājs iesniedza krimināLsūdzību pret vecākiem kā līdzizdarītājiem bērna starptautiskā nolaupīšanā. Māte ir apsūdzētā pamatlietā.

13. Iesniedzējtiesa paskaidro, ka saskaņā ar *StGB* 235. panta 2. punktu par starptautisku bērnu nolaupīšanu (neievērojot aprūpētāja tiesības noteikt bērna dzīvesvietu) soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai naudas sodu neatkarīgi no tā, vai bērns tiek turēts citā Savienības dalībvalstī vai trešajā valstī. No otras puses, ja nolaupīšana tiek veikta valsts teritorijā, tad par nolaupīšanu saskaņā ar *StGB* ir paredzēts sodīt tikai tad, ja attiecīgā persona bērnu nolaupa vai aiztur ar spēku, pielietojot nopietna kaitējuma draudus vai viltu.

14. Šādos apstākļos iesniedzējtiesa, pirmkārt, jautā, vai tāds krimināltiesību noteikums kā šis ietilpst Savienības tiesību piemērošanas jomā un, ja ietilpst, vai tas ir saderīgs ar Savienības tiesībām.

IV. Lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu un tiesvedība Tiesā

15. Šādos apstākļos *Amtsgericht Heilbronn* (Heilbronnas pirmās instances tiesa, Vācija) ar 2019. gada 11. jūnija lēmumu, kas Tiesā saņemts 2019. gada 14. jūnijā, nolēma apturēt tiesvedību un iesniegt Tiesai šādus prejudiciālus jautājumus:

"1) Vai Eiropas primārie un/vai sekundārie tiesību akti, šajā gadījumā it īpaši [Direktīva 2004/38], aplūkojot Savienības pilsoņu visaptverošu tiesību brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā izpratnē, ir jāinterpretē tādējādi, ka tie ietver arī valsts krimināltiesību normas?

2) Ja uz šo jautājumu tiek atbildēts apstiprinoši: vai Eiropas primāro un/vai sekundāro tiesību aktu interpretācija nepieļauj tādas valsts krimināltiesību normas piemērošanu, saskaņā ar kuru bērna aizturēšana ārvalstī no sava ārpusģimenes aprūpes sniedzēja ir sodāma, ja tiesību normā nav paredzēta atšķirība atkarībā no tā, vai runa ir par Eiropas Savienības valstīm vai trešajām valstīm."

16. Rakstveida apsvērumus ir iesniegusi Vācijas valdība un Eiropas Komisija. *Covid-19* pandēmijas dēļ uzklausīšana, kas bija paredzēta 2020. gada 25. martā, tika atcelta. Tā vietā ar 2020. gada 17. marta lēmumu jautājumi, uz kuriem bija paredzēta mutvārdu atbilde un kuri tika nosūtīti pusēm pirms uzklausīšanas, tika pārveidoti par jautājumiem, uz kuriem nepieciešams sniegt rakstveida atbildes. ZW, Vācijas valdība un Komisija apmierināja šo lūgumu un atbildēja uz šiem jautājumiem Tiesas noteiktajā termiņā. Tādējādi visiem iesaistītajiem tika dota iespēja paust savu viedokli par visiem jautājumiem, kas izvirzīti prejudiciālajā nolēmumā.

V. Vērtējums

A. Lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu pieņemamība

17. Rakstveida apsvērumos Vācijas valdība apgalvo, ka iesniedzējtiesas uzdotie prejudiciālie jautājumi esot nepieņemami. Pēc Vācijas valdības domām, šiem jautājumiem nav reālas un tiešas saistības ar strīda priekšmetu, par kuru jālemj valsts tiesai. Es tomēr uzskatu, ka lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu ir pieņemams.

18. Šajā ziņā vispirms var minēt, ka saskaņā ar pastāvīgo judikatūru LESD 267. pantā noteiktā procedūra ir instruments sadarbībai starp Tiesu un dalībvalstu tiesām, ar ko Tiesa sniedz dalībvalstu tiesām norādes par Savienības tiesību interpretāciju, kuras tām vajadzīgas, lai izspriestu tajās izskatāmās lietas. Šīs sadarbības ietvaros tikai valsts tiesai, kura izskata strīdu un ir atbildīga par pieņemamo tiesas

nolēmumu, ņemot vērā lietas īpatnības, ir jāizvērtē gan prejudiciālā nolēmuma nepieciešamība, lai tā varētu pieņemt nolēmumu lietā, gan jautājumu, ko tā uzdod Tiesai, atbilstība. Tādēļ, ja uzdotie jautājumi attiecas uz Savienības tiesību interpretāciju, Tiesai principā ir jālemj. Līdz ar to tiek prezumēts, ka jautājumi par Savienības tiesību interpretāciju, kurus valsts tiesa uzdevusi pašas noteiktā tiesiskā regulējuma un faktisko apstākļu ietvaros un kuru pareizība Tiesai nav jāpārbauda, ir atbilstīgi. Valsts tiesas lūgumu Tiesa var noraidīt tikai tad, ja ir acīmredzams, ka lūgtajai Savienības tiesību interpretācijai nav nekādas saistības ar pamatlietas faktiskajiem apstākļiem vai tās priekšmetu, ja problēma ir hipotētiska vai arī ja Tiesai nav zināmi faktiskie vai tiesiskie apstākļi, kas vajadzīgi, lai sniegtu noderīgu atbildi uz tai uzdotajiem jautājumiem [4].

19. Izskatāmajā lietā netiek apstrīdēts tas, ka ZW, kas ir dalībvalsts, proti, Rumānijas, pilsone, kura pārcēlās uz citu dalībvalsti, proti, Vāciju, izmantoja savas brīvas pārvietošanās tiesības. Tāpēc viņas situācija ietilpst Savienības tiesību aktu piemērošanas jomā un vismaz LESD 18. un 21. panta piemērošanas jomā [5].

20. Turklāt iesniedzējtiesa ir pilnībā izskaidrojusi, kāpēc tā uzskata, ka, lai lemtu par izskatāmo strīdu, ir jāanalizē, vai Savienības tiesību akti neizslēdz tādu krimināltiesību normu kā norma, uz kuras pamata tajā ir ierosināta lieta.

21. Šādos apstākļos es uzskatu, ka lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu ir atzīstams par pieņemamu.

B. Pirmais jautājums

22. Ar pirmo jautājumu iesniedzējtiesa būtībā jautā, vai Savienības tiesības un it īpaši Direktīva 2004/38 var attiekties uz valstu krimināltiesību normām.

23. Uz šo jautājumu jāatbild apstiprinoši. Patiesi, lai arī principā krimināltiesību akti un kriminālprocesa noteikumi lielā mērā ir jautājumi, par kuriem atbildīgas ir dalībvalstis, Tiesa ir konsekventi uzskatījusi, ka Savienības tiesību akti nosaka zināmus ierobežojumus dalībvalstu pilnvarām šādās lietās. Patiesi, šī dalībvalstu vara ir jāīsteno saskaņā ne tikai ar pamatbrīvībām, kuras garantē Savienības tiesību akti, bet arī ar Savienības tiesību aktiem kopumā, jo īpaši primārajiem Savienības tiesību aktiem [6]. Tādēļ šādi normatīvie akti krimināltiesību jomā nedrīkst diskriminēt personas, kurām Savienības tiesību akti dod tiesības uz vienlīdzīgu attieksmi, vai ierobežot pamatbrīvības, kuras ir garantētas Savienības tiesību aktos [7].

C. Otrais jautājums

24. Ar otro jautājumu iesniedzējtiesa būtībā jautā, vai Savienības tiesības, precīzāk, nediskriminācijas princips un pārvietošanās brīvība, kas nostiprinātas LESD 18. un 21. pantā un noteiktas Direktīvā 2004/38, neizslēdz valsts krimināltiesību normu, kas soda bērna aizturēšanu ārvalstīs prom no viņa aprūpētāja, ja šajā noteikumā netiek nošķirtas Eiropas Savienības dalībvalstis un trešās valstis.

4 Šajā ziņā skat. spriedumus, 2016. gada 6. septembris, *Petruhhin* (C-182/15, EU:C:2016:630, 18.–20. punkts), un 2019. gada 23. janvāris, M.A. u.c. (C-661/17, EU:C:2019:53, 48.–50. punkts).

5 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2018. gada 13. novembris, *Raugevicius* (C-247/17, EU:C:2018:898, 27. punkts).

6 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2019. gada 26. februāris, Rimšēvičs un ECB/Latvija (C-202/18 un C-238/18, EU:C:2019:139, 57. punkts).

7 Šajā nozīmē skat. spriedumus 1989. gada 2. februāris, *Cowan* (186/87, EU:C:1989:47, 19. punkts); 1998. gada 24. novembris, *Bickel* un *Franz* (C-274/96, EU:C:1998:563, 17. punkts); un 2011. gada 28. aprīlis, *El Dridi* (C-61/11 PPU, EU:C:2011:268, 53. un 54. punkts).

25. Sākumā es vēlētos precizēt, ka pamatlietas īpašie apstākļi, proti, fakts, ka tiesības noteikt bērna dzīvesvietu ir trešās personas tiesības un ka tādējādi kriminālprocess ir potenciāli vērsts pret abiem vecākiem, neietekmē prasītās Savienības tiesību aktu interpretācijas veikšanu. Patiesi, attiecībā uz krimināltiesību normas piemērošanas nosacījumiem to personu situācija, pret kurām izvirzītas apsūdzības, ir identiska.

1. Vai pastāv atšķirīga attieksme un/vai pārvietošanās brīvības ierobežojums?

26. Pirmkārt, ir skaidrs, ka attiecīgajos valsts tiesību aktos ir nošķirta valsts teritorijā radusies situācija un nepilngadīgā aizvešana uz citu valsti. Pēdējā gadījumā, lai iestātos krimināllatbildība, pietiek tikai ar faktu, ka bērns tiek aizvests vai aizturēts ārvalstīs prom no viena vai abiem vecākiem vai viņa aizbildņa vai aprūpētāja.

27. Šādos apstākļos man šķiet, ka nevis tikai lēmums par vecāku aizgādību, bet drīzāk kriminālvajāšanas risks faktiski var atturēt Savienības pilsoni no tās uzņēmējas dalībvalsts, kurā viņš dzīvo, atstāšanas un atgriešanās savā izcelsmes dalībvalstī kopā ar savu bērnu, ja šai personai nav tiesību noteikt bērna dzīvesvietu. Pati šī atšķirīgā attieksme, kā arī tās sekas, iespējams, ietekmē vai pat ierobežo attiecīgo Savienības pilsoņu pārvietošanās brīvību LESD 21. panta izpratnē [8].

28. Saskaņā ar pastāvīgo judikatūru šāds ierobežojums var tikt attaisnots tikai tad, ja tas ir pamatots ar objektīviem apsvērumiem un ir samērīgs ar valsts tiesībās noteikto leģitīmo mērķi [9]. Tomēr, lai nodrošinātu pilnīgumu, tā kā Komisija balstās uz šo argumentu, es vispirms ieteiktu pārbaudīt, vai attiecīgo pasākumu var attaisnot, pamatojoties uz atkāpi sabiedriskās kārtības apsvērumu dēļ, kas paredzēta Direktīvas 2004/38 27. pantā.

2. Direktīvas 2004/38 27. pants un atkāpe, kas balstīta uz sabiedrisko kārtību

29. Direktīvas 2004/38 27. pantā ir noteikts, ka dalībvalstis neatkarīgi no valstiskās piederības drīkst ierobežot Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu pārvietošanās un uzturēšanās brīvību sabiedriskās kārtības, valsts drošības vai sabiedrības veselības apsvērumu dēļ. Neatkarīgi no tā, vai cīņu pret bērnu nolaupīšanu, kas ir attiecīgā valsts tiesību akta pamatā, var uzskatīt par iemeslu, kurš ir saistīts ar sabiedrisko kārtību, es domāju, ka tāds valsts tiesiskais regulējums, kāds ir pamatlietā, neietilpst Direktīvas 2004/38 27. panta piemērošanas jomā.

30. Faktiski gan kontekstuālā, gan teleoloģiskā interpretācija apstiprina, ka Direktīvas 2004/38 27. panta piemērošanas joma, no vienas puses, ir ierobežota ar ieceļošanas tiesību ierobežojumiem *stricto sensu*, bet, no otras puses, ar izraidīšanas pasākumiem.

31. Attiecībā uz sistēmisko interpretāciju, proti, normatīvo kontekstu, kurā noteikums ir ievietots, ir jāatgādina, ka Direktīvas 2004/38 27. pants ir šīs direktīvas VI nodaļas "*Ieceļošanas tiesību un uzturēšanās tiesību ierobežojumi* sabiedriskās kārtības, valsts drošības vai sabiedrības veselības apsvērumu dēļ" pirmais noteikums [10]. Turklāt paša 27. panta nosaukums ir "Vispārīgi principi", kas nozīmē, ka šādus principus attīsta ar turpmāk norādītajiem noteikumiem. Tomēr visi šie VI nodaļas noteikumi attiecas tikai uz aizsardzību pret izraidīšanu (28. pants – Aizsardzība pret izraidīšanu; 32. pants – Izbraukšanas rīkojumu darbības termiņš un 33. pants – Izraidīšana kā sods vai juridiskas

8 Šajā nozīmē skat. spriedumus 2016. gada 6. septembris, *Petruhhin* (C-182/15, EU:C:2016:630, 32. un 33. punkts); 2018. gada 13. novembris, *Raugevicius* (C-247/17, EU:C:2018:898, 28. un 30. punkts), un 2019. gada 13. jūnijs, *TopFit* un *Biffi* (C-22/18, EU:C:2019:497, 44. un 47. punkts).

9 Šajā nozīmē skat. spriedumus 2016. gada 6. septembris, *Petruhhin* (C-182/15, EU:C:2016:630, 34. punkts); 2018. gada 13. novembris, *Raugevicius* (C-247/17, EU:C:2018:898, 31. punkts), un 2019. gada 13. jūnijs, *TopFit* un *Biffi* (C-22/18, EU:C:2019:497, 48. punkts).

10 Mans izcēlums.

sekas), slimību veidu, kas var kavēt ieceļošanu dalībvalsts teritorijā vai pamatot izraidīšanu no tās (29. pants), un procesuālajām garantijām par lēmumu, kas pieņemts, pamatojoties uz direktīvas 27. pantu (30. pants – Lēmumu paziņošana un 31. pants – Procesuālās garantijas). Lielākā daļa, ja ne visi, no šiem procesuālajiem noteikumiem tieši attiecas tikai uz lēmumiem par izraidīšanu.

32. Ciktāl tas attiecas uz teleoloģiskās interpretācijas jautājumu, Direktīvas 2004/38 22.–27. apsvērums ir īpaši informatīvi. Pirmkārt, atgādinot, ka Līgums ļauj ierobežot brīvas pārvietošanās un uzturēšanās tiesības sabiedriskās kārtības, valsts drošības vai sabiedrības veselības apsvērumu dēļ, 22. apsvērumā ir noteikts, ka, "lai precīzāk definētu tos apstākļus un procesuālās garantijas, kuru dēļ Savienības pilsoņiem un viņu ģimenes locekļiem *var liegt ieceļošanas atļauju vai viņus var izraidīt*, ar šo direktīvu būtu jāaizstāj Padomes Direktīva 64/221/EEK (1964. gada 25. februāris) par īpašu pasākumu saskaņošanu attiecībā uz ārvalstnieku pārvietošanos un dzīvesvietu, kas ir attaisnojami ar sabiedrisko kārtību, valsts drošību un veselības aizsardzību" [11], kura faktiski attiecās tikai ar izraidīšanu. Otrkārt, visi pārējie apsvērumi, kas saistīti ar Direktīvas 2004/38 VI nodaļu, attiecas tikai uz izraidīšanu (23., 24. un 27. apsvērums) vai ieceļošanas atteikumu citā dalībvalstī (25. un 26. apsvērums).

33. Līdz ar to, ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, uzskatu, ka tāds noteikums kā pamatlietā, kurš neaizliedz Savienības pilsoņa ieceļošanu citā dalībvalstī vai neliek viņu izraidīt, bet kura "vienīgais" rezultāts ietekmē viņa pārvietošanās brīvību vai ierobežo to, neietilpst Direktīvas 2004/38 27. panta piemērošanas jomā. Citiem vārdiem sakot, tikai ieceļošanas atteikumu vai izraidīšanu (un pasākumus, kas ir *tieši diskriminējoši*) var pamatot, balstoties uz kādu no trim tiešajiem izņēmumiem, kas paredzēti Līgumā un pēc tam īpaši pasludināti Direktīvas 2004/38 VI nodaļā [12].

34. Jebkurā gadījumā, ja Tiesa neievērotu šo Direktīvas 2004/38 27. panta interpretāciju, man būtu jāsecina, ka tāds tiesiskais regulējums kā pamatlietā izskatāmais neatbilst prasībām, kas noteiktas šajā direktīvā. Patiesi, kā to konsekventi uzsvērusi Tiesa, Direktīvas 2004/38 27. panta 2. punkta otrajā daļā ir skaidri noteikts, ka "nav pieņemami apsvērumi, kas pamatojas uz *vispārējas profilakses* apsvērumiem" [13].

35. Manuprāt, pamatlietā izskatāmais valsts tiesību akts ir vispārējas profilakses pasākums. Patiesi, pati Vācijas valdība savos rakstveida apsvērumos paskaidroja, ka *StGB* 235. panta 2. punkts *profilaktiski* veicina tāda principa garantēšanu, saskaņā ar kuru aizbildnības tiesības parasti tiek izmantotas bērna sākotnējā pastāvīgajā dzīvesvietā [14]. Šajā kontekstā ir skaidrs, ka attiecīgais valsts noteikums ir vispārpiemērojams akts, kas attiecas uz objektīvi noteiktām situācijām un rada tādas sekas personām, kas ir izteiktas vispārīgi un abstrakti, ar mērķi atturēt personas no rīcības, kas tiek uzskatīta par pretēju sabiedrības un it īpaši bērnu interesēm. Pats par sevi šis noteikums ir vispārējas profilakses pasākums, un tāpēc uz to nevar attiekties Direktīvas 2004/38 27. pants.

36. Protams, šāds pārvietošanās brīvības ierobežojums var tikt attaisnots tikai tad, ja tas ir pamatots ar objektīviem apsvērumiem un ir samērīgs ar valsts tiesībās noteikto leģitīmo mērķi [15]. Tagad es pievērsīšos šim jautājumam.

11 OV, īpašais izdevums angļu valodā, sērija I 1963–1964, 117. lpp. Direktīva ar pēdējiem grozījumiem, kas ieviesti ar Padomes Direktīvu 75/35/EEK (1974. gada 17. decembris) (OV 1975, L 14, 14. lpp.). Mans izcēlums.

12 Šajā nozīmē skat. Barnard, C., un Peers, S., *European Union Law*, 2. izd., Oxford University Press, 2017, 402. un 403. lpp.

13 Mans izcēlums. Šajā nozīmē skat. spriedumus, 2008. gada 10. jūlijs, *Jipa* (C-33/07, EU:C:2008:396, 24. punkts); 2011. gada 17. novembris, *Gaydarov* (C-430/10, EU:C:2011:749, 34. punkts), un 2012. gada 4. oktobris, *Byankov* (C-249/11, EU:C:2012:608, 41. punkts).

14 Vācijas valdības rakstveida apsvērumu 76. punkts. Saskaņā ar šo pirmo mērķi Vācijas valdība atsaucas arī uz mērķi nodrošināt, ka bērna nolaupīšana neietekmē bērna pastāvīgās dzīvesvietas tiesas jurisdikciju.

15 Skat. 9. zemsvītras piezīmē minēto judikatūru.

3. Objektīvu apsvērumu esamība, kas varētu pamatot attiecīgā valsts noteikuma ierobežojumu un samērīgumu

37. Kā norādīts iepriekš, Vācijas valdība apgalvo, ka tās tiesību akti ir motivēti ar vēlmi garantēt, ka aizbildnības tiesības principā tiek izmantotas bērna sākotnējā pastāvīgajā dzīvesvietā. Turklāt šī valdība norāda, ka tiesību aktu mērķis ir plašāk aizsargāt gan vecāku aizgādības, gan bērnu tiesības [16]. Komisija piekrīt šim viedoklim, paskaidrojot, ka attiecīgā pasākuma mērķis ir novērst un galu galā, ja vajadzīgs, sodīt par starptautisku bērnu nolaupīšanu; šis mērķis ir leģitīms un tādējādi attaisnojams, ņemot vērā sabiedrisko kārtību.

38. Ņemot vērā to, ka šie mērķi ir cieši saistīti ar bērna pamattiesībām, uzskatu, ka no Savienības tiesību viedokļa tie ir jāuzskata par leģitīmiem mērķiem [17].

39. Patiesi, kā iepriekš atzinusi Tiesa, ir jānorāda, ka viena no šīm bērna pamattiesībām ir noteikta Eiropas Savienības Pamattiesību Hartas (turpmāk tekstā – "Harta") 24. panta 3. punktā, proti, regulāri uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar abiem vecākiem, kuru ievērošana neapstrīdami atbilst ikviena bērna vissvarīgākajām interesēm. Šajā ziņā ir jākonstatē, ka bērna nelikumīga aizvešana viena vecāka vienpusēji pieņemta lēmuma rezultātā lielākoties atņem bērnam iespēju regulāri uzturēt personiskas attiecības un tiešus kontaktus ar otru bērna vecāku [18].

40. Atbilstoši šiem apsvērumiem var arī norādīt, ka 1980. gada Hāgas konvencija, kas vēlāk tika papildināta ar Regulu Nr. 2201/2003, arī tika īpaši pieņemta, pamatojoties uz to, ka bērnu interesēm ir ārkārtīgi liela nozīme jautājumos, kas saistīti ar viņu aizbildnību. Tādēļ bērni ir jāaizsargā no nelikumīgas pārrobežu aizvešanas vai aizturēšanas kaitīgajām sekām un jāizveido procedūras, lai nodrošinātu viņu tūlītēju atpakaļatdošanu pastāvīgās dzīvesvietas valstij, kā arī lai nodrošinātu piekļuves tiesību aizsardzību [19].

41. Šādos apstākļos valsts tiesību aktiem, kuru mērķis ir arī novērst bērnu nelikumīgu aizvešanu vai aizturēšanu, neapšaubāmi ir leģitīms mērķis saskaņā ar Savienības tiesībām.

42. Tomēr pasākumus, kas ierobežo tādu pamatbrīvību kā LESD 21. pantā paredzētā pamatbrīvība, ar objektīviem apsvērumiem var attaisnot tikai tad, ja šie pasākumi ir nepieciešami, lai aizsargātu intereses, ko ar tiem paredzēts nodrošināt, un vienīgi tad, ja šos mērķus nevar sasniegt ar mazāk ierobežojošiem pasākumiem [20].

43. Šajā kontekstā es, atklāti sakot, šaubos, vai tādu pasākumu kā pamatlietā aplūkotie tiesību akti var uzskatīt par objektīvi nepieciešamu. Kaut arī šis pasākums tika pieņemts, lai sasniegtu izvirzīto mērķi risināt lietas, kas saistītas ar nelikumīgu aizvešanu vai aizturēšanu, ir pārsteidzoši, ka līdzīga rīcība, kas notiek valsts teritorijā, netiek krimināli sodīta. No otras puses, kā minēts iepriekš, arī Savienības likumdevējs pieņēma Regulu Nr. 2201/2003, lai atturētu no bērnu nolaupīšanas starp dalībvalstīm un nolaupīšanas gadījumos panāktu bērna atpakaļatdošanu nekavējoties [21]. Turklāt šī regula, kas pieņemta, pamatojoties uz ideju, ka ir jāpiešķir prioritāte bērna interesēm [22], nosaka dalībvalstīs pieņemto spriedumu savstarpējas atzīšanas principu. Šis princips pats par sevi ir pamatots, kā izriet no Regulas Nr. 2201/2003 21. apsvēruma, ar savstarpējas uzticēšanās principu starp dalībvalstīm [23].

16 Vācijas valdības rakstveida apsvērumu 75. un 76. punkts.

17 Daži pat vispārīgi apgalvo, ka viss, kas saistīts ar ģimenes aizsardzību, ir leģitīms mērķis (šajā ziņā skat. Pfeiff, S., *La portabilité du statut personnel dans l'espace européen*, Bruylant, Brisele, 2017, Nr. 258, 260. lpp.).

18 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2009. gada 23. decembris, *Detiček* (C-403/09 PPU, EU:C:2009:810, 54. un 56. punkts).

19 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2008. gada 11. jūlijs, *Rinau* (C-195/08 PPU, EU:C:2008:406, 48., 51. un 53. punkts).

20 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2016. gada 6. septembris, *Petruhhin* (C-182/15, EU:C:2016:630 38. punkts).

21 Šajā nozīmē skat. Regulas Nr. 2201/2003 17. apsvērumu. Skat. arī spriedumus, 2008. gada 11. jūlijs, *Rinau* (C-195/08 PPU, EU:C:2008:406 52. punkts), un 2009. gada 23. decembris, *Detiček* (C-403/09 PPU, EU:C:2009:810, 49. punkts).

22 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2008. gada 11. jūlijs, *Rinau* (C-195/08 PPU, EU:C:2008:406, 51. punkts).

23 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2009. gada 23. decembris, *Detiček* (C-403/09 PPU, EU:C:2009:810, 45. punkts).

44. Protams, tagad ir skaidri noteikts, ka savstarpējas uzticēšanās starp dalībvalstīm principam Savienības tiesībās ir fundamentāla nozīme, jo tas ļauj izveidot un uzturēt telpu bez iekšējām robežām. Saskaņā ar pastāvīgo judikatūru šis princips paredz, it īpaši attiecībā uz brīvības, drošības un tiesiskuma telpu, ka katrai no šīm valstīm ir noteikts pienākums uzskatīt, izņemot ārkārtas apstākļus, ka visas pārējās dalībvalstis ievēro Savienības tiesības, it īpaši šajās tiesībās atzītās pamattiesības [24]. Turklāt attiecībā uz Regulu Nr. 2201/2003 noteikti ir vērts atgādināt, ka pati Tiesa ir uzsvērusi, ka tiesu iestāžu sadarbība un savstarpēja uzticēšanās, uz kuru balstās regula, izraisa tiesas lēmumu savstarpēju atzīšanu, kas ir patiesas tiesiskās telpas izveidošanas *stūrakmens* [25].

45. Ir skaidrs, ka tāda lieta kā pamatlietas starptautiskais raksturs, iespējams, biežāk radīs grūtības, kas *inter alia* saistītas ar tiesvedības valodu daudzveidību vai attālumu, bet arī ar īpašo vajadzību iegūt sprieduma, ar kuru izdod rīkojumu par bērna atpakaļatdošanu, apliecināšanu saskaņā ar Regulas Nr. 2201/2003 42. pantu. Lai arī šīs grūtības nevajadzētu samazināt līdz minimumam, savstarpējas uzticēšanās principu nevar apdraudēt, atsaucoties uz šāda veida praktiskām grūtībām, nemazinot arī instrumentu, kas balstīti uz šo principu, *effet utile*. Tomēr tas ir tieši tas, kas notiktu, ja dalībvalstij būtu atļauts šādā veidā nošķirt bērna nolaupīšanu, kas notiek šajā dalībvalstī, un bērna nolaupīšanu, kurā ir iesaistīta cita dalībvalsts.

46. Šādos apstākļos man šķiet, ka valsts tiesiskais regulējums, tāds kā pamatlietā izskatāmais noteikums, nav nepieciešams, lai sasniegtu izvirzīto mērķi, ja nelikumīga aizvešana vai aizturēšana notiek citā dalībvalstī, nevis trešajā valstī.

47. Tādēļ tās tiesas pienākums ir atteikties piemērot valsts tiesību aktus, kas ir pretrunā Savienības tiesībām, jo ir skaidrs, ka LESD 21. panta noteikumiem ir tieša iedarbība [26], un tāpēc indivīds šajā ziņā var atsaukties uz dalībvalsti [27].

4. Pakārtoti – proporcionalitātes analīze "stricto sensu"

48. Gadījumā, ja Tiesa nepiekrīt šai analīzei un uzskata, ka attiecīgie valsts tiesību akti ir nepieciešami, lai sasniegtu pasākuma mērķi, vienalga būtu jāpārbauda, vai šo mērķi nevar sasniegt ar mazāk ierobežojošiem pasākumiem.

49. Saistībā ar šo jautājumu uzskatu, ka automātiska cietumsoda vai naudas soda piemērošana, ja bērns tiek aizvests vai aizturēts ārvalstīs, neinformējot personu(-as), kam ir vecāku aizgādība, būtu pretrunā proporcionalitātes principam.

50. Patiesi, kā noteikts Hartas 49. panta 3. punktā, soda smagums nedrīkst būt nesamērīgs ar noziedzīgo nodarījumu. Kā ģenerāladvokāts M. Bobeks [*M. Bobek*] paskaidroja lietā *Link Logistik N&N* (C-384/17, EU:C:2018:494), krimināsankciju samērīgums tiek nodrošināts divos līmeņos. Pirmkārt, piemērotajam sodam jābūt samērīgam ar pārkāpuma smagumu. Otrkārt, nosakot šo sodu, būtu jāņem vērā katras lietas individuālie apstākļi [28]. Tāpēc, lai samērīguma analīzi varētu izdarīt efektīvi, ir jāveic *konkrēts* novērtējums, ņemot vērā katras lietas īpašos apstākļus [29].

24 Šajā nozīmē skat atzinumu 2/13 (Savienības pievienošanās ECPAK), 2014. gada 18. decembris (EU:C:2014:2454, 191. punkts); spriedumus, 2018. gada 25. jūlijs, *Minister for Justice and Equality* (Tiesu sistēmas nepilnības) (C-216/18 PPU, EU:C:2018:586, 36. punkts), un 2019. gada 19. marts, *Jawo* (C-163/17, EU:C:2019:218, 81. punkts).

25 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2019. gada 16. janvāris, *Liberato* (C-386/17, EU:C:2019:24, 41. punkts).

26 Par pārvietošanās brīvības tiešo iedarbību skat. spriedumus, 1974. gada 4. decembris, *Van Duyn* (41/74, EU:C:1974:133, 7. punkts), un 2002. gada 17. septembris, *Baumbast* un R (C-413/99, EU:C:2002:493, 84. un 86. punkts).

27 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2019. gada 24. jūnijs, *Popławski* (C-573/17, EU:C:2019:530, 61. punkts).

28 42. punkts.

29 Šajā nozīmē saistībā ar Eiropas apcietināšanas orderi skat. ģenerāladvokāta Ī. Bota [*Y. Bot*] secinājumus lietā *Bob-Dogi* (C-241/15, EU:C:2016:131, 93. punkts).

51. Lai ievērotu šo principu, attiecīgajiem valsts tiesību aktiem ir jādod atļauja individuāli pārbaudīt situāciju, kurā ir radušies attiecīgie fakti [30].

52. Atbildot uz Tiesas uzdotajiem jautājumiem, Vācijas valdība norāda, ka cietumsoda vai naudas soda piemērošana nav automātiska un ka katras lietas īpatnības var ņemt vērā, piespriežot sodu. Tā kā lūgumā sniegt prejudiciālu nolēmumu šajā ziņā nav norādes, valsts tiesai tomēr ir jāpārbauda, vai *StGB* 235. panta piemērošana atbilst samērīguma principam, ļaujot valsts tiesai ņemt vērā katras lietas īpašās un individuālās iezīmes, pirms faktiski tiek piespriests krimināls ods – neatkarīgi no tā, vai tas būtu cietumsods vai naudas sods [31].

53. Šajā nolūkā valsts tiesa varēs ņemt vērā dažādus faktorus, piemēram, tā vecāka personisko rīcību, pret kuru tiek ierosināta apsūdzība, attiecību stāvokli starp abiem vecākiem, to, vai Regulā Nr. 2201/2003 paredzētie mehānismi ir ņemti vērā, un attiecīgā gadījumā – paša bērna viedokli, ņemot vērā to, ka Hartas 24. panta 1. punktā ir noteikts, ka iesaistīto bērnu viedoklis ir jāņem vērā jautājumos, kas viņus skar, atbilstoši viņu vecumam un briedumam.

54. Ja valsts tiesību akti nepieļauj šādu individuālu pārbaudi, attiecīgi tās tiesas pienākums ir atteikties piemērot valsts tiesību aktus, kas ir pretrunā Savienības tiesībām.

VI. Secinājumi

55. Līdz ar to, ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, es ierosinu Tiesai uz *Amtsgericht Heilbronn* (Heilbronnas pirmās instance tiesa, Vācija) uzdotajiem jautājumiem atbildēt šādi:

1) Dalībvalstīm ir jāīsteno sava vara krimināllietās saskaņā ne tikai ar pamatbrīvībām, kuras garantē Savienības tiesību akti, bet arī ar Savienības tiesību aktiem kopumā, it īpaši primārajiem Savienības tiesību aktiem. Līdz ar to LESD 18. un 21. pants ir jāinterpretē tādējādi, ka šādi normatīvie akti krimināltiesību jomā nedrīkst diskriminēt personas, kurām Savienības tiesību aktos ir dotas tiesības uz vienlīdzīgu attieksmi, vai ierobežot pamatbrīvības, kas ir garantētas Savienības tiesību aktos.

2) LESD 18. un 21. pants ir jāinterpretē tādējādi, ka tie aizliedz tādas dalībvalsts tiesību normas kā pamatlietā, kas atšķirīgā veidā soda par bērna nelikumīgu aizvešanu vai aizturēšanu atkarībā no tā, vai situācija rodas valsts teritorijā vai citas Eiropas Savienības dalībvalsts teritorijā, kas šajā nolūkā tiek uzskatīta par trešo valsti.

Pakārtoti LESD 18. un 21. pants, skatīti, ņemot vērā Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 24. pantu un 49. panta 3. punktu, ir jāinterpretē tādējādi, ka tie neaizliedz tādas dalībvalsts tiesību aktus kā, piemēram, pamatlietā minētie, kurā par bērna nelikumīgu aizvešanu vai aizturēšanu tiek sodīts atšķirīgi atkarībā no tā, vai situācija rodas valsts teritorijā vai citas Eiropas Savienības dalībvalsts teritorijā, ciktāl valstu tiesas ir tiesīgas turpināt individuāli pārbaudīt situāciju, kurā ir radušies attiecīgie fakti.

Saistībā ar šo pārbaudi tiesas jo īpaši var ņemt vērā vecāku, uz kuriem attiecas krimināl vajāšana, personisko rīcību un attiecību stāvokli starp abiem vecākiem neatkarīgi no tā, vai mehānismi, kas ir paredzēti Padomes Regulā (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu, tiek piemēroti, un attiecīgā gadījumā paša bērna viedokli.

30 Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2019. gada 12. marts, *Tjebbes* u.c. (C-221/17, EU:C:2019:189, 41. punkts).

31 Šajā nozīmē skat. spriedumus, 2008. gada 10. jūlijs, *Jipa* (C-33/07, EU:C:2008:396, 28. punkts), un 2019. gada 12. marts, *Tjebbes* u.c. (C-221/17, EU:C:2019:189, 40. punkts).